

ri. Drugi slučaj priče čiji povremeni humorni pasaži i grotesk-
nost uspostavljene situacije ipak ne uspeavaju da nadvladaju
patetiku anegdote je u priči **Grudi sestre Miške** gde se nespo-
razum između medicinske sestre koja se presvlači u bolnici i
nehotično biva videna od **čoveka na drvetu**, čini mi se, uspelje
i ne da rešiti, sa Radovićevom odlukom da čovek na drvetu
jednostavno provodi noć bdijući nad sudbinom teško povrede-
nog sina. Verujem da je najuspeliju studiju karaktera pisac re-
alizovao u minijaturi **Niko Grof, gospodar od peska**, kontrasti-
rajući karaktere bogatog skorojevića Nika vlasnika peskane i
prevoznika koji je kao najamnik došao kamionom po pesak.
Samo u jednom slučaju, anegdotska situacija je iskorišćena u
drugom ciklusu, tzv. ja—pripovedača, u **Danu za popravke**,
gde lekar po pozivu stiže u jedan stan, dok stanarka veruje da
je on tv mehaničar kojeg dugo očekuje.

Veljko Radović zna vrednost detalja i često uspeva da čitavu
situaciju iz priče »obasja drugim svetlom«, imenujući ne-
kakav prisutni predmet, označivši situ aktivnost junaka ili
kakav neznatan, na prvi pogled, događaj. Pisac **Biranih muka**
koristi simboličku snagu predmeta, od slučaja do slučaja, od
toga na stvaru manir, a u najbolje realizovanim pričama tak-
vom simbolizacijom postiže univerzalizaciju značenja. Mislim
pri tome na značaj simbola konopca u priči **Krajevi konopca**
što govori o starcu koji čamcem prevozi starog magarca na
pusto ostrvo gde dotrajavaju izraubovane ušonje. Ili na složen
simbolički splet iz priče **Grob u oblacima** koji govori o »sahra-
ni« i običajima s njom u vezi, sahrani čoveka koji je preminuo
u SAD, a brat, crnogorski gorštak, po prijemu pisma koje ga o
tome obaveštava, priprema ukop fotografije, jedinog bratov-
ljevog traga u zavičaju. Prepatetični simbol labuda biće upot-
rebljen u **Cistoj vodi iz dubine** gde se pripoveda o grupi radni-

ka naftaša i labudovima koji su po mraku sletali u naftno jeze-
ro.

PRED SAM KRAJ

Ovom poznom, verujem ne i prekasnom osvrtu, pomenuo
sam skoro sve Radovićeve priče, njihove zaplete i manje
više tipološki odredio žanr ili vrednost. Pa ipak, budite uvere-
ni, da se time ne iscrpljuje ni deo zanimljivosti **Biranih muka**,
o čemu se možete informisati i u pominjanom tekstu Vladislave
Ribnikara, na svaki način uzornom. Još bolje je da nekako
nabavite ovu pripovedačku zbirku, jednu od najboljih kolekcija
priča u poslednjoj deceniji na srpskoj književnoj sceni.

Istakao bih, pred sam kraj, Radovićevu veštinu da piše ži-
ve i prirodne dijaloge u kojima izuzetno retko čitalac sluti tzv.
knjiškost. I Radovićev humor te sposobnost da se ispod površ-
ne realistički ispričanih sadržaja »skrrije« simbolički okvir, na-
sluti tragični mutni tok koji junake ove proze (**i nas sve, i nas
sve, kako da ne?!**) vuče, nosi u smeru kojim hoće. Istakao bih,
ne i na poslednjem mestu, kao u XIX—vekovima kritikama,
pomalo arhaičnu, konzervativnu toplinu kojom pisac prati
svoje likove, pomalo naivno razumevanje kojim sledi sudbine
na papiru. Ima u tome nekakvog zaboravljenog smisla.⁷

A na kraju

A na kraju još toliko da **Birane muke** Veljka Radovića zaslu-
žuju punu pažnju čitalaca i kritičara. I antologičara, ta-
kode. Nadam se, i tu vidim nekakvu svoju malu ulogu, da će
mi bar neko (dvoje, trojica?) poverovati na reč i pokušati da
dode do ove knjige.

○○○

SEZONA JE POČELA

O novijim pesničkim knjigama Zorana Mandića

Saša Radojčić

Stvaralački procesi u srpskoj poeziji odvijaju
li su se tokom osamdesetih godina u od-
sustvu povlašćenih oblikovanih modela.
Metodičko raznoglasje je sa svoje strane po-
moglo istovremeno izražavanju različitih i
međusobno često neusklađenih iskustvenih
sklopova — a ova pluralnost u formalnom i
sadržajnom smislu dodatno se razbokorila
delovanjem generacijskih razlika. Recepcija
individualnog pesničkog projekta postala je
danas teža nego ikad, jer je izostajanje do-
minantnog poetičkog ključa uslovljelo, na strani kri-
tike, pravu konfuziju i sve opasnije relativizo-
vanje vrednosnih merila. Opet, možda će nas
to razlivanje »glavnog toka« u bezbroj stvara-
lačkih rukavaca, naterati da čitamo poeziju sa-
mu, bez ambicija da je zatvaramo u sheme
»pouzdanih čitanja«. Možda će pažnja profesio-
nalne publike (a savremena poezija prečesto i
nema druge) da se okrene onim pesničkim
projektima koji su, budući da koriste postupke
raznorodnog estetičkog porekla, dosad stajali
u drugom planu kritičara programa i pesniš-
tva širokog zamaha. Električna priroda tih
projekata najednom se ukazuje kao poštova-
nja dostojna vrлина i olakšava da se čitanje pta-
vi u prisniji odnos sa »svojim« tekstom.

Poezija Zorana Mandića pripada upravo
redu takvih, iznutra »nečistih« i nedisciplino-
vanih, strategija. Obimnost pesnikove proiz-
vodnje takode predstavlja izvesnu vrednosnu
informaciju, utoliko pre što nastupa u hendi-
kepiranim recepcijskim preduslovima, pod
čim podrazumevamo učinke »književnog živo-
ta«. **Citaonica** (Osijek, 1989), **Nišan** (Novi Sad,
1990), **Kraj sezone** (Sombor, 1991) i **Bizarna ma-
tematika** (Vršac, 1991) — naslovi su koji Mandića
potvrđuju kao zanimljivog savremenog pes-
nika.

I pored sve njihove unutrašnje raznolikosti,
u Mandićevim novijim pesničkim knjigama
ima postojani postupak i motiva. U njima je
primetna težnja da se, uopšteno kazano, ne iz-
neveri život — da poezija ne postane još jedna
od govornih maski, iza kojih se jedva još mogu
nazreti odsjaji realnog iskustva, ali da isto ta-
ko ne bude puka aplikacija na drečavoj odori
»sveta«. Pesnik ne investira u nekontrolisane
izlive energije subjektivnosti, koja bi tokove

svojih doživljaja liferovala kao nesvodive ist-
ne. Mandićeva poezija nije okrenuta takvim
provalama egzistencije nego, tome nasuprot,
izvesnim **opštim mestima**, uporišnim tačkama
zajedničkog komunikativnog sistema, koji sa-
da u pesmi treba da bude reformulisan. Zato
će se glavni sadržajski momenti Mandićevih
zbirki uvek ticati upitnosti koja je izrasla u op-
šti, civilizacijski problem, ali će se tu ujedno
odvijati i propitkivanje samih pitanja, vodiče
se dijalog o utemeljenosti, dijalog između pes-
ničkih intencija i zatečenih diskurzivnih i ko-
lokvijalnih šablona. Protiv promašene racio-
nalnosti tih lažnih slika, pesničke služi orudi-
ma svoje pomalo iščašene, distancirane racio-
nalnosti, čiji je prvi interes da optičaje simbo-
le i ideje-vodilje konsekventno dovede do ap-
surda. Ton naknadnog izveštaja u ovim pes-
mama se očas preobražava u razorne ironijske
udare, a tradicijski fosili se, dosledno moder-
nistički, mrve u žrvnju jezičkih obrata. Osim
ovog negativnog toka, Mandićeva poezija ne
beži ni od pokušaja da se, uz ustuknuća koja
naglašavaju da je sigurnost samo iluzija, pri-
kažu neki od mogućih odgovora na inicijalna
pitanja. U meri u kojoj ostaje veran svom iro-
nijsko-racionalističkom metodu, Mandić biva
prisiljen da odstupa od svojih odgovora, da ih i
same odgurne kao misaone produkte preveli-
kih pretenzija. Skidati maske drugima ne re-
tko znači demaskirati sebe samog — to je onaj
smisao u kome se za literaturu može reći da je
»iskrena«. Mandićeve **duge pesme**, sačinjene
često od desetak i više fragmenata različite du-
žine, najbolje demonstriraju to samopropitki-
vanje i samoporicanje jednom postavljenih is-
kaza; misao se u njima zaista razvija, a ne sa-
mo odvija. Ovo prepora puno duhovno kretanje
možemo pratiti u svim pesnikovim novijim
knjigama, koje se koncentrično obrću oko pre-
poznatljivih tema — ili teme, koju ćemo najlak-
še opisati kao situiranje sebe samog u okruže-
nju teksta i sveta. Poetika je tu ujedno terapeu-
tika, a otvorenost govora koji, sebi uprkos,
uvek iznova mora da izade na poprište boja s
opštim mestima, a da pritom sam što manje
postane opštim mestom, njegova je najveća
vrednost.

II
Subjekt **Čitaonice** je tipičan lik: čovek piase,
Stanovnik prezasićenog sveta koji je ugro-
zio sopstvene temelje. Problematičnost položa-
ja tog subjekta prelama se u dvema najbitni-
jim tačkama. Sa jedne strane, to je prepora iz-
među programirane ekskluzivnosti literarnog
prostora i nezadrživih provala svagdašnjeg ži-
vota u taj prostor — a sa druge potreba da se,
sada na sasvim drugoj ravni, prevladaju unu-
trašnje granice tog života: granice koje odeljuju
zbilju čoveka koji misli i piše u zbilju čoveka
koji spava, doručkuje, ruča i večera i čini toli-
ko toga, koji živi. Tajna duha se nasleđuje u
svakodnevnom, Mandić tu opetuje drevni od-
govor, ali ga ispostavlja zaogrnutog metafo-
rom civilizacije — knjigom, čitaonicom. Opas-
nost po taj temeljni simbolički univerzum ugro-
žava i opstanak subjekta koji »samo« živi.
Opreka života i mišljenja, hrane za duh i jela
za telo, moguća je samo kao civilizacijska teko-
vina. Racionalni dobitak je istovremeno gubi-
tak životne energije, to znamo od prvih pokre-
ta prosvetlosti i reakcija na njih, koji obele-
žavaju istoriju Zapada. Dijalektika prosvete-
nosti izložena na ravni svakodnevne ispraz-
nosti, opšte mesto zapadne duhovnosti ukvire-
no individualnom celinom života, to je pod-
loga Mandićeve **Čitaonice**. Sličnom misaonom
sklopu pripadaju i drugi motivi ove zbirke:
razlika između govora o stvarima i stvari sa-
mih, kao dveju raznorodnih sfera realnosti;
aporijska značenja i označavanja; telesne tegobe
kao čvorište i mesto rasplitanja mučnine koju
potencira tekst... Ali ne okončava se sve u
ovoj knjizi u sledenom svetu racija iz koga je
proglašena nada.

»Nešto će se desiti«, zna pesnik i tu izves-
nost ne razblažava dodatnim objašnjenjima
koja bi razvila karakter tog »nečeg«. Nešto lebd-
di u praznom prostoru kao nagoveštaj i predo-
sećanje, ali se ne probija do jasne vizije: da li je
to dobrota ili bol. Oblikujući **Čitaonicu**, Man-
dić je pokušao da prikaže položaj odsutnosti,
nepotpunosti, koja bi da se ispuni, ali još nema
čime. Neizdrživ je pritisak sveta u kome je »sve
isto« — pritisak banalnog, do besmisla iscrpe-
nog okvira života. Ali boljeg sveta nema. Ne lu-

taj, u svom traganju, suviše. Samo čekaj. Ima u tom neispunjenom iščekivanju različitog i modernističke zloradi, destruktivnog nagona od koga se jednom mislilo da je moguće stvoriti »umetnost«, ali se, takoreći iz drugog plana, pojavljuje i melanholični glas iskupljenja, koji mrmlija u prilog postojanju krajnjih pitanja i čezne za stanjem u kome bi se ponovo moglo govoriti direktno, bez samomaskiranja ironijom. Za stanjem u kome će biti vraćen dignitet svakodnevnosti.

Čitaonica je tako morala ostati pomalo »stegnuta« pred preobiljem predistorije pitanja koja je prihvatila kao svoja. Iz fona »već vide-nog«, Mandićevo pevanje je moglo da se izdvoji samo vrednošću individualnog uvida sa jedne i autentičnošću situacije iz koje taj uvid narasta, sa druge strane. Utoliko što i uvid u situaciju legitimise pojedinačnim, čak privatnim iskustvom, pesnikov pokušaj ostaje sa ove strane područja lirike i ne preobražava se u neku vrstu popularne filozofije — »životne mudrosti« — koja je s pavom izašla na loš glas. Odnos prema gorućim problemima vlastite običajnosti tu nije izgubljen, ali je pretočen u oporo odbacivanje konstrukcija i »vizija«.

III

U Nišanu se razvija nešto što je kao pritajena mogućnost postojalo već u **Čitaonici**: naime postupno izlaganje procesa u kome biva konstituisana lirski subjektivnost: ono što je u prethodnoj knjizi bilo polazište pesničkog kretanja, sada je postalo njegov svrhoviti razlog. **Nišan** počinje pitanjem o mogućnosti do-sezanja objektivnosti različite od svega što u sebi nosimo pristupajući svetu. To liči na pokušaj da se ustanove koordinate jedne samo moguće poetske gnoseologije, koja će još jednom tematizovati večne teme pesništva, ali sada kao probleme: »Ja ne znam više o ljubavi / Ja ne znam više o smrti / Ja ne znam više o smislu... Ja mogu samo da znam / o svemu što po-tiče iz neznanja«. Ostavimo sada po strani in-trigantnu konstrukciju »znate nešto o nečemu«, umesto direktnijeg »znati nešto« i raz-motrimo samo funkcionalnu stranu ovih stihova. Akcenat je stavljen na subjektivnost, zadihanu od japajakanja, i na prepoznavanje od-nosa prema »spoljašnjosti« kao pre svega spoj-najnog odnosa. Uzdržani, racionalni ton dopri-nosi ovom naporu. Koraci koje prelazi ovde iz-ražena subjektivnost u svom pokušaju da do-vede u sklad reči i stvari, jezik i biće, grupisani su u tri ciklusa, tri etape dijalektičkog puta. Ali umesto da sačini konačni izveštaj o samoj »suštini« tog odnosa, misao je dospela jedino do svesti o sopstvenim uslovima, o disharmo-ničnoj telesnosti kojoj ne može da izmakne, ma koliko se trudila. Stabilnost počiva na ne-redu, tekst na životu, duh se otključava telom. Telo je uzeto kao krajnji uslov postojanja sub-jekta, pa time i svih onih himeričnih predstava koje subjekt sebi izgrađuje kako bi strukturisao svoj odnos prema okruženju koje želi da poseduje, ali zapravo ono poseduje njega. Mandićeva strast za razlikovanjem lica i nalič-ja i ovde snažno deluje. Usredsređeniji na pita-nja samokonstitucije lirskog subjekta, **Nišan** nije mogao da postigne svo ono bogatstvo i raznovrsnost tema i izraza **Čitaonice**; on samo produbljuje neke već naznačene tokove pes-ničkog promišljanja.

IV

Za sledeću zbirku, **Kraj sezone**, možda je naj-karakterističnije pesnikovo staranje oko definisanja svoje tradicije. No taj, po Eliotu, nužni čin samodefinisanja i samosituiranja u hod istorije, Mandić sprovodi pre svega nega-tivno, atakujući na mnoge segmente tradicije silovitom ironijom. On neprestano traži skriveno značenje onoga što bi moglo da izgleda samo po sebi razumljivo, trudi se da pojedina uverenja suoči s njihovom unutrašnjom laži, bilo da je demonstrira kao moralno izobličjenje ili tek kao izlišnost. Napuštanje iluzija u prvom redu znači samoosvešćenje, pa zato ima smisla i zapitati se kakvi su krajnji dometi tog isin-oljubivog gneva, koji iz donkihotskog oduševlje-nja začas sklizne u ciničku osvetoljubivost: po-minju se »strasti tiranije Josifove«, ironizuje se Teorijski govor, namerno pogrešno citira. Up-

ravlja se protiv mnogostrukosti pogrešnog razumevanja i tražiti u mnogim izrazima nji-hovu, po definiciji iskrivljenu, skrivenu moti-vaciju, znači, u perspektivi, zatvoriti sebi izgle-de na ničim do tekstom samim motivisano či-tanje. Onaj koji raskrinkava, mora računati na to da i sam položi računa o svojim maskama. Povremeno će Mandić hteti da se osvrne za kakvim »praznim mestom u uspomenama« u koje bi se i sam mogao naseliti, ali ga radost zbog razgibanja okoštalih smisaonih sklopo-va vodi dalje, ne ostavljajući vremena za pred-ah. Postupak se pesniku oteo i osamostalio i to se, sa kritičareve tačke posmatrano, može raz-umeti kao vredan rezultat: deo destruktivne energije ironijskih obrata tako se nužno mo-rao okrenuti i protiv sopstvenog izvora. Sum-nja je umnožena, širi je put ka istini.

celini. Nejednake vrednosti, pesme iz **Kraja se-zone** deluju kao solidna dopuna prethodnih projekata: čitljiva zbirka koja, zahvaljujući ne-kolikim pesmama, uspeva da uveća rejting pesnika.

V

Najobimniji je korpus **Bizarne matematike**, koja se bez vidljivih lomova uklapa u okvi-re Mandićeve već jasno izgrađene i ostvarene autorske poetike. Neophodnu osobenost je pesnik ovde postigao češćim premeštanjem tematskog akcenta i isticanjem, ionako otpe-naglašeno prisutnog, autopoeitičkog sloja, u do-minantni plan pesme. Ono što je stečeno, sada treba potvrditi i očuvati; lirski subjektivnost se suočava sa problemima samoodržanja, služeći se pritom svojim isključivim oružjima, jezičkim sredstvima. U **Bizarnoj matematici**, više nego u prethodnim zbirkama, Mandić se oslanja na samostalne stvaralačke potencijale jezika, na jeziku inherente moći tvorenja smisla. To će osvežiti pesme u kojima autopoeitičko postaje povlašćena tema. Mandić sve više piše o svom pisanju, zaogrćući to likovima različitih tehni-ka: neoverističkom, onom sa jakim elementima fantastike ili pseudoteorijskog govora, Os-novni metodički sklop **Bizarne matematike**, u dosluhu s razvijenim modernističkim poetika-ma, kreće od govorne pozicije očišćene od pa-tosa, oslonjene na prozni ritam i povremeno jezičko poigravanje, kao i na ironijsku dekom-poziciju sadržaja odredivih kao »tradicije«. Mandić ironijski citira iskaze etablirane ra-dom vekova, ili tek decenija, izmešta im prvo-bitni kontekst u sasvim nove konstelacije u kojima im menja ili dopunjuje osnovno značenje — i sprovodi tako vrlo zanimljivu reformulaci-ju tih iskaza, koje sada čitamo kao načine ka-nalisanja egzistencijalnih i poetičkih upitnosti. Radikalne intervencije na petrifikovanim sad-ržajima predanja postavljaju visoke zahteve, traže maksimalnu opreznost prilikom obliko-vanja pojedinih sekvenci u pesmi. Ovde ne sme da bude nikakvog automatizma kojim bi se na mala vrata uvodile ponovo u igru slike koje se logički ili pak kontralogički, svedjedno, »podrazumevaju«. Jedan od najbitnijih interesa Mandićeve poezije jeste u tome da se to »podrazumevajuće« prikaže kao nešto izvan razuma.

Pojedine pesnikove metafore su toliko lepe i tačne, da mu i bez drugih kvaliteta mogu osi-gurati zapaženo mesto među savremenicima. Razume se, Mandićevom zahvatanju u tradici-ju bi se moglo i prigovarati — pre svega zato što nije uvek jasno da, u velikoj borbi za pre-vrednovanjem opštih mesta, on možda ne uzima sadržaje tradicije u neizvornom, već u pre-oblikovanom vidu: svarene, posredovane i već reformulisane dejstvima civilizacije orjentisa-ne na tekst. U svom baratanju tradicionalnim slikama i simbolima, mi teško da ikad ciljamo na njihov prvobitni smisao; pre će biti da se u tom shvatanju i sami podosta ogledamo. Pošto Mandić, kao pravi predstavnik poezije kraja ovog veka, polazi od reflektovane i time »ne-čiste« tradicije / situacija od koje danas mnogi teoretičari hoće da napravie prednost /, ni nje-gova reakcija ne može biti jednostavna ni us-merena na čist sadržaj. Tok pesme i ironijsko prevrednovanje se zato moraju osloniti na aso-cijativne veze ograničenog dometa, katkad i na veze posve ličnog karaktera, kao u pesmi »Crveno srce«. Neutralno podnošenje izveštaja o zabludama milenijuma sada se pokazuje ne-mogućim. Pesma je došla preblizu sebi.

Svojim novijim knjigama, širinom i važnošću pitanja koja one pokreću, Zoran Mandić je ušao u prvi plan kritičarskog interesovanja i u devedesetim bi se njegovoj tekstovima mogli uzimati kao vredan doprinos poetskom razraču-navanju sa stvarnošću, pre svega simboličkom zbiljom, njenim tokom i fiksacijama. Postanu li zamisli pesništva u tom procesu i same sezon-ske fiksi-ideje, uveriće nas da stvarnost i te ka-ko jako može gužvati svoju idealnu košuljicu. No to je opasnost pred kojom se mora zamisliti svaka savremena proizvodnja smisla. Poezija će, kao i uvek, za sebe morati da izaberi neki treći svet — onaj »iza«. Svojim terapeutičkim smislom, pesme Zorana Mandića su već otvo-rile vrata ka tom prostoru.

○ ○ ○

SOMBORSKA DRAMA

Zoran M. Mandić

Kazu piši
imaš zlatno pero
Slušam ih i pišem:

Prvo: Likovi drame:
Laza Kostić, Mita Popović i
statisti (glumci, mali pisci i
slikari)

Drugo: Mesto drame:
kafane

Treće: Model drame:
igra se u tri čina
svaki u drugoj kafani

Tekst mi je u glavi
Šta sve nisam pamtio dok su mi
govorili: piši
Toliko vekova u Somboru oni su gradili
(svaki za sebe)
pijaju
Predstavljali narod koliko se moglo
Pokušavali da kupe reke
davali ulicama svoja imena,
podizali spomenike
organizovali probne sahrane
Mnogi su i svetom hodili sa punim džepovi-
ma
slučaja
slučajno ostajali živi
Mali su zavrbovali velike
I tako redom govorim glumcima iza scene
Igrajte moju pesmu
i namestite uši
oni će sami govoriti svoje tekstove
dok ih budu opet posluživali

Naslov ove pesničke plakete, u koju je ušlo 18 pesama, metaforički stavlja ad akta, sa jedne strane, poetičke opsesije generacije kojoj pripada Mandić, a sa druge strane, autorovu ličnu opsednutost prethodnim proizvodnjama smisla. Sezona je okončana, sezona je počela — kud biste hteli rečitiji napad na samu insti-tuciju pesništva, do ovog koji njene samopro-jekcije žigoše belegom prolaznosti, pomodnos-ti, trika za sezonsku upotrebu?! Ovo važi i u obrnutom smeru: **kraj sezone** je zbirka po mnogo čemu tipična za mentalitet kraja veka. Ona je u sebi raznorodna, formalno, po tonu, intencijama i značenju šarolika, ona okuplja neke od najboljih pesama koje je Mandić uop-šte napisao — kakve su »Ukus promene« ili »Iza« — ali takode i tekstove koji imaju samo privremeno važenje i na koje verovatno ni sam autor ne bi računao u nekoj strože oblikovanoj